

- загальна площа житлового будинку перевищує 120 кв.м..

на реструктуризоване відповідно до цього пункту зобов'язання боржника встановлюється відсоткова ставка у розмірі українського індексу ставок за дванадцятимісячними депозитами фізичних осіб у гривні, збільшеного на 3 процентні пункти;

строк погашення вимог забезпеченого кредитора становить 10 років, якщо кредитором і боржником не погоджено інший строк.

У разі якщо боржник не має фінансових можливостей погашати вимоги забезпеченого кредитора на умовах, передбачених цим пунктом, господарський суд за клопотанням боржника відмовляє у затвердженні плану реструктуризації, встановлює мінімальну суму щомісячного виконання плану реструктуризації, яка не може бути меншою за половину мінімальної заробітної плати, встановленої Кабінетом Міністрів України на день ухвалення такого рішення, до моменту повного погашення реструктуризованого зобов'язання або переходить до наступної процедури та закриває провадження у справі про неплатоспроможність.

Таким чином положення пункту п'ятого Перехідних положень Кодексу України з процедур банкрутства надають громадянам у цивілізований спосіб реструктуризувати заборгованість у іноземній валюті та зберегти житло.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII/ Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 19, ст.74.

Беляневич Олена Анатоліївна

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри цивільного права і процесу

Донецького національного університету імені Василя Стуса

м. Вінниця, Україна

СПІРНІ ПИТАННЯ ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМИ ФРАУДАТОРНИХ ПРАВОЧИНІВ У СПРАВАХ ПРО БАНКРУТСТВО

Категорія фраздаторних [лат. *fraus, fraudis* - обман, хитрість, підступність] правочинів має коріння у давньоримському конкурсному процесі, в якому на випадок розтрати майна боржником з оманю кредиторів останнім надавалися особливі засоби судового захисту, одним з яких був *Actio Pauliana*. Розтрата майна мала послідувати *fraudationis causa* з наміром боржника нанести майнову шкоду кредиторам. Такий намір з боку боржника презюмувався, якщо він, маючи борги, відчужував усе своє майно. [детальніше див., зокрема, 1, с. 149-156]. Слід наголосити на тому, що категорія «*fraus creditorum*» застосовувалася *саме* для цілей *Actio Pauliana* і *саме* щодо вчинених боржником напередодні банкрутства угод, метою яких було *умисне* приховування свого майна від звернення стягнення на нього кредиторами після виявлення банкрутства.

В законодавстві України про банкрутство, як і в цивільному законодавстві України термін «фraudаторний правочин» не використовується, і, відповідно, визначення цього поняття відсутнє, що, втім - завдяки науковій доктрині - не завадило широкому впровадженню цієї конструкції в правозастосовну практику, в тому числі Верховного Суду, як у справах цивільної юрисдикції, так і у справах про банкрутство.

Правовим підґрунтям застосування судами конструкції fraudаторного правочину наразі слугують загальні положення ст. 13 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), яка визначає межі здійснення цивільних прав та наслідки недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені частинами другою – п'ятою цієї статті. Таким наслідком, зокрема, може бути визнання недійсним правочину на підставі ч. 1 та ч. 3 ст. 215 ЦК, оскільки правочин, укладений з наміром завдати шкоди іншій особі, є зловживанням правом та порушує межі здійснення цивільних прав всупереч нормі-заборони ст. 13 ЦК, а отже не відповідає вимозі ч. 1 ст. 203 ЦК.

Ознаками fraudаторності правочинів є: умисел на завдання шкоди правам іншої особи; шкода як наслідок укладення правочину.

Fraudаторний правочин *не можна вважати нікчемним*, оскільки його недійсність законом прямо не встановлена (ч. 2 ст. 215 ЦК), але він може бути визнаний судом недійсним як оспорюваний за позовом однієї із сторін або іншої заінтересованої особи, які заперечують його дійсність на підставах, встановлених законом правочин (ч. 3 ст. 215 ЦК). Можливість визнання недійсним такого договору також розгорнуто аргументована в постанові Великої Палати ВС від 03.07. 2019 р. у справі № 369/11268/16-ц).

Спеціальні (так звані «банкрутні») підстави недійсності правочинів боржника визначені ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ), а до того – ст. 20 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Норми ст. 42 КУзПБ можна вважати тим господарсько-правовим засобом, який спрямований на збереження майна боржника й істотно відрізняється від загальних підстав і наслідків недійсності правочинів у цивільному та господарському законодавстві.

Інститут визнання недійсними правочинів боржника у межах справи про банкрутство є універсальним засобом захисту у відносинах неплатоспроможності та частиною єдиного механізму правового регулювання відносин неплатоспроможності, що спрямована на дотримання балансу інтересів не лише осіб, які беруть участь у справі про банкрутство, а й осіб, залучених у справу про банкрутство, наприклад, контрагентів боржника. Визнання недійсними правочинів боржника в порядку ст. 42 КУзПБ характеризується певними особливостями: 1) особливі підстави визнання недійсними правочинів в процедурі банкрутства, які не застосовуються поза межами цих процедур; 2) правочин відповідає вимогам Цивільного та Господарського кодексів; 3) правочин укладений у «підозрілий» період; 4) наслідками такого правочину є

загальний негативний економічний результат для боржника та, як наслідок, - для кредиторів.

У зв'язку з цим заслуговують на увагу деякі тенденції у правозастосовній практиці визнання правочинів недійсними як фраздаторних.

Зокрема, в постановах Верховного Суду зазначається:

- *будь-який правочин*, вчинений боржником у період настання у нього зобов'язання із погашення заборгованості перед кредитором, внаслідок якого боржник перестає бути платоспроможним, має ставитися під сумнів у частині його добросовісності та *набуває ознак фраздаторного правочину* [курсив наш, - О.Б.]. При цьому та обставина, що правочин із третьою особою, за яким боржник відчужив майно, реально виконаний, не виключає тієї обставини, що він направлений на уникнення звернення стягнення на майно боржника та, відповідно, може бути визнаний недійсним на підставі загальних засад цивільного законодавства (постанови ВС від 14.07. 2020 р. у справі № 754/2450/18, від 24.07. 2019 р. у справі № 405/1820/17);

- позивач вправі звернутися до суду із позовом про визнання договору недійсним, як такого, що направлений на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (пункт 6 статті 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (частина третя статті 13 ЦК України), та послатися на спеціальну норму, що передбачає підставу визнання правочину недійсним, якою може бути як підстава, передбачена статтею 234 ЦК України, так і інша, наприклад, підстава, передбачена статтею 228 ЦК України (постанова ВП ВС від 03.07. 2019 р. у справі № 369/11268/16-ц);

- правова презумпція сумнівності правочинів передбачає, що будь-який правочин боржника щодо відчуження ним свого майна, вчинений у підозрілий період, є сумнівним і може бути визнаний недійсним на підставі спеціальної норми закону (постанова ВС від 30.01.2019 у справі № 910/6179/17).

Кожна з цих правових позицій може бути предметом окремого аналізу, тому можна лише загалом окреслити їх певну вразливість.

Насамперед, на нашу думку, не кожен правочин боржника, вчинений у підозрілий період, набуває ознак фраздаторного.

Як зазначав свого часу Є. В. Васьковський, неспроможність може бути трьох видів: 1) нещасна – викликана збігом таких обставин, за яких при усій розсудливості та обачливості передбачити її та відвернути було неможливо; 2) необережна як результат власної вини боржника (наприклад, невдалий підбір персоналу, недбалість у веденні торгових книг тощо); 3) злісна (навмисна) – зумовлена умислом чи підробленням з боку боржника, тобто викликана діями, що вчинялися ним з метою приховати дійсний стан своїх справ та позбавити кредиторів можливості отримати повне задоволення [2, с. 423-424].

Ця класифікація з часом не втратила актуальності, а тому не може не враховуватися при законодавчому встановленні правового режиму правочинів боржника. Відомо, що банкрутство сьогодні доволі часто використовується недобросовісними суб'єктами господарювання у позаправовий спосіб (як засіб

ухилення від сплати податків та заборгованості кредиторам-контрагентам, здійснення рейдерських захоплень та усунення з ринку конкурентів, як інструмент перерозподілу власності), через що особливого значення набуває використання ефективних господарсько-правових засобів запобігання злісному банкрутству. Разом з тим, настання «нешасного» банкрутства внаслідок чи то нерозсудливого підприємницького ризику, чи то під впливом об'єктивних обставин (військові дії, пандемія, карантинні обмеження, економічна криза), виключає саме фrawdаторність усіх правочинів такого боржника, хоча можливість визнання їх недійсними на підставі ст. 42 КУЗПБ залишається беззаперечною як таких, що призвели до загального негативного наслідку – як для самого боржника, так і для його кредиторів. Якщо в судовій практиці та законодавстві розвивати так званий суб'єктивний підхід до оспорування правочинів, заснований на *Actio Pauliana*, застосування якого передбачає встановлення прямого умислу, спрямованого на завдання збитків, то так чи інакше це буде конфліктувати із об'єктивним підходом до недійсності правочинів боржника, закладеним в ст. 42 КУЗПБ.

Можна виокремити три варіанти умисного завдання збитків боржнику та його кредиторам внаслідок: 1) одностороннього умислу з боку боржника; 2) одностороннього умислу з боку контрагента; 3) умислу обох сторін – як кредитора, так і контрагента [3].

Якщо і спиратися у застосуванні конструкції фrawdаторного правочину на давньоримські корені, то слід пам'ятати і те, що реалізація *Actio Pauliana* визначалася високим ступенем відкритості та інформованості, які були притаманні відносинам в римському суспільстві. Оскільки в той час в торговому середовищі неспроможність ставала гласною ще до моменту її оголошення, то особи, яким боржник відчужував майно, скоріш за все, могли знати про його неспроможність, на що звертав увагу свого часу, зокрема, К.І. Малишев. Сьогодні ж фінансовий стан боржника не є очевидним для кредиторів, а іноді – навіть і для засновників (учасників) боржника до моменту публікації відповідної інформації, що не може не враховуватися у застосуванні конструкції фrawdаторності з тим, щоб забезпечити і стабільність цивільного обороту, і захистити права та інтереси добросовісних контрагентів боржника, які на момент вчинення відповідних правочинів не обізнані із його реальним фінансовим станом [3]. Законодавець поки що таких правових засобів не надає.

Фrawdаторний правочин як свого роду «непоіменований недійсний/оспоруваний» правочин не може одночасно кваліфікуватися як: а) такий, що вчинений всупереч принципу добросовісності (п. 6 ст. 3 ЦК) та недопустимості зловживання правом (ч. 3 ст. 13 ЦК); б) фіктивний (ст. 234 ЦК); 3) такий, що порушує публічний порядок (ст. 228 ЦК). Кваліфікація фіктивного правочину або правочину, що порушує публічний порядок, як видів фrawdаторного не має твердого підґрунтя в законодавстві, оскільки в ЦК закріплено підстави недійсності таких правочинів та правові наслідки, в той час, як оцінка фrawdаторного правочину знаходиться в площині принципу

добросовісності і заборони зловживання правом. Зокрема, фраздаторний правочин, на відміну від фіктивного (ст. 234 ЦК), який укладається сторонами без наміру створити правові наслідки, вчиняється з наміром завдати шкоди іншій особі і створює правові наслідки. Відповідно, критерієм розмежування є *намір* створити правові наслідки (фраздаторність) чи відсутність такого наміру (фіктивність), тобто до правочинів з ознаками фраздаторності одночасно статті 234, 228 ЦК не застосовується, в тому числі і справах про банкрутство.

Можливість кваліфікації усіх договорів боржника, що можуть бути визнані недійсними на підставі ст. 42 КУзПБ саме як фраздаторних не повністю узгоджується із змістом цієї статті. Аналіз підстав недійсності правочинів (договорів), закріплених в ст. 42 КУзПБ, дає підстави стверджувати, що ці підстави можуть бути зведені до *об'єктивного критерію* – негативних наслідків у вигляді зменшення майнової бази боржника та неплатоспроможності (цей критерій іноді називають «сутнісним критерієм» [4, с. 320]). Тобто значення має загальний негативний результат господарювання, а не критерій вад волі сторін правочину. Вважаємо, що необхідність формування ліквідаційної маси боржника з метою повного або часткового задоволення вимог кредиторів у конкурсному процесі дозволяє відійти у правозастосуванні від оцінки суб'єктивного (вольового) критерію недійсності правочинів боржника, принаймні, він не повинен бути визначальним. Головними мають бути негативні господарські наслідки їх виконання боржником, для чого необхідною є економіко-правова оцінка усієї діяльності боржника, а не його окремих (атомарних) правочинів (договорів), яка (оцінка) є в принципі зайвою при застосуванні норм ЦК та ГК про недійсність цивільно-правових правочинів та господарських договорів відповідно [детальніше див. 5]. Сумнівні правочини боржника не потребують встановлення умислу їх сторін, що є необхідним для фраздаторного та фіктивного правочину.

З огляду на це навіть якщо припустити, що правочини боржника, які підлягають визнанню недійсними з підстав, встановлених у ст. 42 КУзПБ, одночасно можуть мати ознаки фраздаторних, а тому також можуть бути визнані недійсними з цієї підстави, така додаткова кваліфікація суперечитиме:

в матеріально-правовому аспекті – ч. 3 ст. 42 КУзПБ щодо наслідків визнання недійсними правочинів боржника, оскільки ця норма передбачає лише повернення майна боржника до ліквідаційної маси, а визнання правочину з підстав фраздаторності тягне реституцію;

в процесуальному аспекті - принципу процесуальної економії, адже вимагатиме збільшення обсягу доказування, введення додатково до предмету доказування елементів суб'єктивної сторони (наміру заподіяти шкоду, умислу заподіювача шкоди), що завжди викликало ускладнення у цивільних (а особливо у господарських) відносинах.

Отже, якщо правочин боржника має відповідні ознаки і підлягає визнанню недійсним на підставі ст. 42 КУзПБ, це повинно виключати необхідність його кваліфікації як фраздаторного. Поряд з цим правочин, який не підлягає

визнанню недійсним на підставі ст. 42 КУзПБ, проте має ознаки фраздаторності, може бути визнаний недійсним в порядку позовного провадження у межах справи про банкрутство відповідно до ст. 7 КУзПБ.

Як зазначено в постанові ВС від 02.06.2021 р. у справі № 904/7905/16, КУзПБ є частиною цивільного/господарського законодавства, тому до правовідносин, які регулює цей Кодекс як спеціальний нормативно-правовий акт, можуть застосовуватися також норми ЦК України, зокрема щодо загальних підстав для визнання недійсними правочинів за участі боржника. Укладення договору боржника поза межами «підозрілого періоду», визначеного статтею 20 Закону про банкрутство, та відсутність підстав для застосування статті 42 КУзПБ з огляду на непоширення її дії на правовідносини, що склалися до вступу в дію КУзПБ, не виключає можливості визнання недійсним правочину боржника, спрямованого на уникнення звернення стягнення на його майно, на підставі загальних засад цивільного законодавства та недопустимості зловживання правом за умови доведеності відповідних обставин заявником».

Що стосується тези про існування правової презумпції сумнівності правочинів, то навіряд чи вона узгоджується із презумпцією правомірності правочину, закріпленою в ст. 204 ЦК: правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним. «Презумпція правомірності правочину означає те, що вчинений правочин вважається правомірним, тобто таким, що зумовлює набуття, зміну чи припинення породжує, змінює або припиняє цивільних прав та обов'язків, доки ця презумпція не буде спростована» (постанова ВС від 11.08. 2021 р. у справі № 344/2483/18). Один і той самий правочин одночасно не може бути елементом двох різноспрямованих презумпцій, до того ж поки що немає будь-яких пояснень сутності сумнівності правочину, в тому числі і щодо співвідношення понять «сумнівність» та «недійсність» з позицій формальної логіки.

Підсумовуючи, зазначимо таке. Особливістю провадження у справі про банкрутство є наявність спеціальної процедури визнання недійсними правочинів боржника з підстав, зазначених у ст. 42 КУзПБ: правочин, який відповідає ознакам ст. 42 КУзПБ, підлягає визнанню недійсним на підставі цієї статті із правовими наслідками, які у ній встановлені, та не може визнаватись одночасно недійсним за ознаками фраздаторності.

Правочин, укладений боржником у справі про банкрутство, може бути визнаний недійсним з підстав фраздаторності за позовом кредитора у цій же справі про банкрутство, якому завдано шкоди цим правочином (за умови, що він не підлягає визнанню недійсним на підставі ст. 42 КУзПБ).

Уявляється, що спільними зусиллями науковців та суддів необхідно сформулювати єдину правову позицію щодо необхідності розмежування вчинених у підозрілий період правочинів (ст. 42 КУзПБ), фраздаторних правочинів, що можуть бути визнані недійсними в порядку ст. 7 КУзПБ на підставі ст.ст. 3, 13 ЦК, інших недійсних правочинів та неприпустимості змішування цих конструкцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Малышев К.И. Исторический очерк конкурсного процесса// Избранные труды по конкурсному процессу и иным институтам торгового права. – М.: Статут, 2007. – 106-600 с.
2. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса. – М., Изд-во «Зерцало», 2003. – 464 с.
3. Телюкина М.В. Механизм Actio Pauliana как конкурсно-правовой способ защиты интересов кредиторов // <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/109311/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BB%D1%8E%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%9C.%D0%92..pdf>
4. Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов: монография / И.В. Спасибо-Фатеева, М.Н. Сибилев, В.Л. Яроцкий и др.; под общ. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. – Харьков: Право, 2014. – 672.
5. Беляневич О. А. Визнання недійсними правочинів (договорів) боржника у справах про банкрутство [Електронний ресурс] // Ius Privatum (legal doctrine and practice / правова доктрина і практика). 2017. 1. <https://bit.ly/3jhTpOY>

Білоус Ірина Володимирівна

завідувач відділу почеркознавчих досліджень
лабораторії криміналістичних видів досліджень

Київського науково-дослідного інституту судових експертиз

Міністерства юстиції України,

м.Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ТА СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ КОМПЛЕКСНОЇ СУДОВОЇ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ТА ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДОКУМЕНТІВ У ФРАУДАТОРНИХ ПРАВОЧИНАХ

На сьогодні під час розслідування кримінальних правопорушень та судових справ, пов'язаних з процедурою банкрутства та фраздаторних правочинів, усе більшого значення набуває проведення комплексних судових почеркознавчих та технічних експертиз документів.

Загальні теоретичні положення щодо проведення комплексних судових експертиз були розкриті в наукових працях таких вчених як: Т. В. Аверьянкової, Р. С. Белкіна, А. І. Вінберга, В. Г. Гончаренка, Ю. Г. Корухова, Н. І. Клименко, Н. П. Майліс, А. А. Макаряна, Н. Т. Малаховської, О. М. Моїсєєва, О. Р. Россинської, Т. Е. Сухової, Е. Б. Сімакової-Єфремян, О. Р. Шляхова.

Теорією та практикою судової експертології визначено, що судові комплексні експертизи потребують застосовування різних сфер знань, мають специфіку як за призначенням, так і за повноваженнями та відповідальністю експертів. Під час проведення комплексних судових експертиз здійснюється використання різних видів, родів і класів накопичених знань, використання нових методів природничих і технічних наук, які сприяють встановленню істини в процесі досудового розслідування та судового розгляду.